

تبیین و مدل سازی مفهومی کنترل اسلامی از دیدگاه امام علی علیه السلام

علی خانی *

علیرضا علی احمدی **

محمد تقی امینی ***

ساسان زارع ****

دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۱۲/۱۱

پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۰۲/۱۸

چکیده

در صورت عدم وجود کنترل صحیح، سازمان از برنامه‌های خود منحرف خواهد شد. باتوجه به اینکه کنترل در هر سازمانی ریشه در فرهنگ سازمان و جامعه دارد، نیاز است که نحوه کنترل، متناسب با بوم همان سازمان باشد. در جمهوری اسلامی ایران نیاز داریم که برای کنترل از مفاهیم اسلامی استفاده نماییم. در این راستا یکی از بهترین منابع، بیانات امیر مؤمنان علی علیه السلام است که به طور خاص در دو کتاب «نهج البلاغه» و «غررالحکم و دررالکلم» جمع‌آوری شده است. در این تحقیق با استفاده از روش تحلیل مضمون که یکی از مهم‌ترین روش‌های کیفی است و با بهره‌گیری از نرم‌افزار MAXQDA 10 انجام شده است. در این زمینه، بیش از ۲۸۰۰ مضمون اولیه، شناسایی شد که پس از پالایش نهایی به ۲۷۱۸ مورد رسید. از این تعداد ۱۰۸۸ مضمون اولیه مربوط به نهج البلاغه و ۱۶۳۰ مورد مربوط به غررالحکم و دررالکلم است. مضامین اولیه در قالب ۱۳۳ مضمون اصلی دسته‌بندی و سپس ۱۳۳ مضمون اصلی در قالب ۳۸ مضمون سازمان‌دهنده سازماندهی شد. ۳۸ مضمون سازمان‌دهنده نیز در قالب هشت مضمون فراگیر قرار گرفتند. این هشت مضمون عبارتند از: ویژگی‌های نیروی انسانی، انواع کنترل، اصول حاکم بر کنترل، تنبیه و تشویق، ضرورت کنترل، بسترسازی، آفات کنترل و پیامدها. در نهایت همه مضامین، ذیل مضمون فراگیر کنترل اسلامی از دیدگاه امام علی علیه السلام قرار گرفتند.

کلیدواژه‌ها: کنترل؛ نهج البلاغه؛ غررالحکم و دررالکلم؛ تحلیل مضمون

* نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری مدیریت بازرگانی، مرکز تحصیلات تکمیلی پیام نور، تهران، ایران

khani65@chmail.ir

** استاد گروه مدیریت و مهندسی کسب و کار، دانشگاه علم و صنعت، تهران، ایران

pe@iust.ac.ir

*** دانشیار گروه مدیریت بازرگانی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

amini@pnu.ac.ir

zaresasan@yahoo.com

**** استادیار دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام، تهران، ایران

مقدمه

هر زمان و مکانی که سخن از مدیریت به میان می‌آید، به تبع آن، نظارت و کنترل نیز مطرح می‌شود. هر سازمان جهت رسیدن به اهداف خود دست به برنامه‌ریزی می‌زند و در مسیر رسیدن به اهداف، همواره ممکن است موانعی بروز کند که سازمان را از مسیر اصلی منحرف نماید و مانع رسیدن به اهداف شود. از این رو، همواره نیاز به سازوکاری برای کنترل و نظارت وجود دارد تا مطمئن شویم که سازمان در راستای رسیدن به اهداف خود در حرکت است (رضاییان، ۱۳۸۳: ۴۹۵).

کنترل و نظارت از اصلی‌ترین وظایف مدیریت است که سایر وظایف مدیریت نیز تا حد زیادی وابسته به آن است (فروزنده دهکردی و جوکار، ۱۳۹۰: ۳۱۶). این مسئله تاحدی مهم است که هر سازمانی که دارای کارایی و اثربخشی بوده است، این مقوله را به صورت‌های مختلف اجرا می‌کرده است که در این زمینه می‌توان به بازرس‌های مخفی، بازرس‌های رسمی و تخصیص بودجه براساس نتایج به دست آمده و حتی خودکنترلی اشاره نمود.

درواقع، نظارت و کنترل یکی از اجزای اصلی مدیریت محسوب می‌شود؛ به طوری که بدون توجه به این جزء، سایر اجزای مدیریت، از قبیل برنامه‌ریزی، سازماندهی، بسیج منابع و امکانات و هدایت نیز ناقص بوده و تضمینی برای انجام درست آنها وجود ندارد. همچنین باید در نظر داشت که هیچ برنامه‌ای بدون کنترل به درستی اجرا نمی‌شود و کنترل نیز بدون برنامه، مفهوم و معنی پیدا نمی‌کند (رضاییان، ۱۳۸۳: ۲۶۱).

در حقیقت زمانی که یک برنامه تهیه شد و برای اجرای آن سازماندهی به عمل آمد و رهبری و هدایت آن مشخص شد، انتظار این است که هدف‌های برنامه تحقق پیدا کند و در اجرای برنامه، اطمینان وجود داشته باشد که روند حرکت دقیقاً به سوی اهداف تعیین شده می‌باشد. برای اطمینان یافتن از این مسئله نیاز به نظارت و کنترل است. هدف از انجام کنترل و نظارت عبارت است از این که مشخص شود آیا سازمان یا مؤسسه به اهداف خود نایل آمده است یا خیر؟ و اگر اهداف محقق شده است تحقق اهداف به چه میزان است؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

یکی از ارکان مهم و عناصر حیاتی در یک مدیریت سالم و کارآمد، وجود نظامی کامل و دقیق برای نظارت و کنترل است. بنابراین نظارت و کنترل یکی از مهم‌ترین ارکان هر سازمان است (آقایپروز و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۵۷). شاید به جرئت بتوان گفت که هیچ فعالیتی در تشکیلات موفق نخواهد بود مگر اینکه همراه نظارت و کنترل باشد. شاید مهم‌ترین مسئله‌ای که باعث وجود کنترل می‌شود، وجود میزانی از خطا در پیش‌بینی‌ها و برنامه‌های عملیاتی باشد که برای رفع این خطاها و اصلاح عملیات، کنترل، تنها راه چاره است (الوانی، ۱۳۸۹: ۱۱۹). البته باید توجه داشت که توصیه به داشتن نظام قوی و دقیق نظارت و کنترل به معنای نداشتن اعتماد به کارکنان نیست، بلکه در یک عبارت می‌توان گفت «اعتماد در سازمان خوب است، ولی نظارت لازم است» و این دو هیچ تضادی با یکدیگر ندارند (آقایپروز و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۵۷ - ۲۵۸).

در دین اسلام به نظارت و کنترل اهمیت خاصی داده شده است، تاجایی که در تعاملات مالی که معمولاً محل نزاع واقع می‌شود حتی برای کوچک‌ترین مسائل تأکید بر مکتوب کردن شده است تا آنجا که بلندترین آیه قرآن کریم یعنی آیه ۲۸۲ سوره بقره در این رابطه است. از سوی دیگر، در تشکیلات اسلامی همواره بر وجود نظارت و کنترل تأکید شده است، تاجایی که امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام در نامه ۵۳ نهج‌البلاغه در دستور خود به مالک اشتر بر نظارت و کنترل آشکار و پنهان تأکید می‌کند و می‌فرماید: «پس در کارهایشان تفقد کن و کاوش نمای و جاسوسانی از مردم راستگوی و وفادار به خود بر آنان بگمار».

دین اسلام به محدوده تشکیلات اسلامی و ارتباط دو نفر با یکدیگر نیز قناعت نکرده و حتی از این هم جلوتر رفته است تاجایی که در ارتباط یک فرد با خود نیز بر نظارت و کنترل تأکید نموده است تا آنجا که هر فرد باید در انتهای روز به اعمال خود رسیدگی نماید. در این رابطه قرآن کریم می‌فرماید: «یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله و لنتظر نفس ما قدمت لغد و اتقوا الله ان الله خبیر بما تعملون و لا تکنوا کالذین نسوا الله فانساهم انفسهم اولئک هم الفاسقون»: ای کسانی که ایمان آورده‌اید از مخالفت) خدا بپرهیزید و هر کس باید بنگرد تا برای فردایش چه چیز از پیش فرستاده و از خدا بپرهیزد که خداوند از آنچه انجام می‌دهید آگاه است و همچون کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند و خداوند نیز آنها را به "خودفراموشی" گرفتار کرد، آنها فاسقاند (حشر / ۱۸ - ۱۹).

همچنین امام علی علیه السلام فرمودند: «بندگان خدا! خود را بسنجید، قبل از آنکه مورد سنجش قرار گیرید، پیش از آن که حسابتان را برسند حساب خود را برسید (نهج البلاغه، خطبه ۹۰). از سوی دیگر در نظام کنترل اسلامی، ناظران، محدود به ناظران بیان شده در ادبیات مدیریت غربی نبوده و از ناظران دیگری نام برده می شود که در ادبیات مدیریت غربی جایی ندارند. در نظام اسلامی علاوه بر نظارت مدیران و مردم، خداوند، ائمه علیهم السلام به خصوص امام زمان (عج)، ملائکه و خود انسان بر انسان نظارت دارند.

کنترل

تعاریف متعدد و گوناگونی برای کنترل و نظارت بیان شده است. برخی معتقدند کنترل فعالیتی است که ضمن آن عملیات پیش بینی شده با عملیات انجام شده مقایسه می شود و در صورت وجود اختلاف و انحراف بین آنچه باید باشد و آنچه هست، نسبت به رفع و اصلاح آنها اقدام می شود (سجادی، ۱۳۸۵: ۵). عده ای بیان می دارند که نظارت و کنترل عبارت است از ارزیابی تصمیم گیری ها و برنامه ها از زمان اجرای آنها و اقدامات لازم برای جلوگیری از انحراف عملیات نسبت به هدف های برنامه و اصلاح انحرافات احتمالی به وجود آمده (فروزنده و جوکار، ۱۳۹۰: ۳۱۶، فروزنده، ۱۳۸۵: ۵۶).

استیفن رابینز کنترل را فرایند تحت نظر قراردادن فعالیت ها، به منظور حصول اطمینان از اینکه آنها همان گونه که برنامه ریزی شده اند، انجام می شوند و آن را اصلاح انحرافات قابل ملاحظه و مهم می داند (آقایروز و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۶۰). استونر معتقد است کنترل مدیریتی، فرایندی است برای حصول اطمینان از این که فعالیت های انجام شده با فعالیت های برنامه ریزی شده مطابقت دارد (طاهری، ۱۳۸۴: ۸۸). عده ای کنترل را توجه به نتایج کار و پیگیری برای مقایسه فعالیت های انجام شده با برنامه ها و اعمال اصلاحات مقتضی در مواردی که از انتظارات، انحرافی صورت گرفته است، می دانند (نایه، ۱۳۸۲: ۲۲۰).

الوانی نیز کنترل را فعالیتی منظم دانسته و بر مطابقت عملکرد با استانداردها و انجام اقدام اصلاحی در صورت لزوم تأکید می کند (الوانی، ۱۳۸۹: ۱۲۰). در نهایت رضایان کنترل را فراگردی می داند که از طریق آن عملیات انجام شده با فعالیت های برنامه ریزی شده تطبیق داده می شوند (رضایان، ۱۳۸۳: ۴۹۶).

نقصی که بر اکثر تعاریف بالا وارد است، عدم توجه به کنترل نیروی انسانی است، در واقع، در

تعاریف بیان‌شده به کنترل برنامه‌ها، فرایندها و نتایج توجه شده است، ولی به کنترل بازیگر اصلی یعنی انسان توجه نشده است. پس در یک جمع‌بندی می‌توانیم کنترل را به شکل زیر تعریف نماییم: «کنترل و نظارت عبارت است از مشاهده و بررسی عملکرد افراد، عملیات و نتایج به‌دست‌آمده و مقایسه آنها با عملکرد، عملیات و نتایج پیش‌بینی‌شده و در صورت نیاز ارائه اصلاحاتی جهت اصلاح افراد، برنامه، عملیات و یا نتایج»

برای اینکه بتوان مفهوم نظارت و کنترل را بهتر درک کرد، می‌توان آن را در قالب یک فرایند بیان کرد. با توجه به تعاریف بیان‌شده برای کنترل، می‌توان یک فرایند چهار مرحله‌ای برای کنترل در نظر گرفت که شامل مراحل زیر است (پیروز و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۶۲):

تعیین استانداردها و معیارها: هرگاه هدف یا اهدافی تعیین می‌شود، باید استانداردها و معیارهای سنجش آن نیز مشخص شود و در این میان، تفاوتی ندارد که این هدف یا اهداف برای یک فرد، برای یک خانواده، برای یک تشکیلات یا برای یک کشور باشد. به عبارت دیگر، باید بتوان آن هدف یا اهداف را اندازه‌گیری نمود. باید این مسئله مهم را در این مرحله به‌خاطر داشت که آنچه رفتار افراد را شکل می‌دهد آیا استانداردها و معیارهای تعیین‌شده است؟

جمع‌آوری و تنظیم اطلاعات مربوط به عملکرد: در واقع، بدون دسترسی به اطلاعات دقیق، هیچ اصلاحی نمی‌توان انجام داد؛ چراکه این اطلاعات دقیق و صحیح است که مشخص می‌کند چه انحرافات صورت گرفته و باید اصلاح شود. در جمع‌آوری اطلاعات باید به این نکته توجه داشت که اطلاعات مؤثر را جمع‌آوری کرد، یعنی اطلاعاتی را جمع‌آوری کرد که برای کنترل مفید باشند. این اطلاعات باید دارای چند ویژگی باشد: کیفیت و دقت، به‌موقع و به‌هنگام‌بودن، متناسب‌بودن و مرتبط‌بودن.

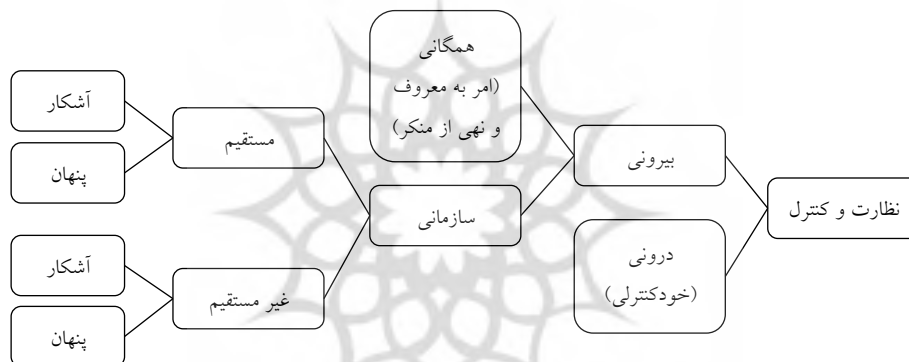
مقایسه عملکرد با استانداردها: در مرحله سوم دست به مقایسه اطلاعات به‌دست‌آمده از مرحله دوم با استانداردها و معیارهای تعیین‌شده در مرحله اول می‌زنیم. نکته مهم این است که برای مقایسه صحیح و پی‌بردن به وجود و یا عدم وجود انحراف باید مقایسه دقیق و براساس معیارهای صحیح باشد تا بتوان به‌درستی در مورد لزوم اقدام یا عدم اقدام اصلاحی، تصمیم گرفت.

پیگیری و اجرای اقدامات اصلاحی: اگر این مرحله انجام نشود، نظارت، نتیجه عکس خواهد داد؛ چراکه افراد کوشا و متعهد نسبت به تشکیلات ناامید شده و افراد خائن و یا کم‌کار خشنود خواهند شد و به کم‌کاری و خیانت خود ادامه خواهند داد. در این مرحله سعی می‌شود که شکاف

موجود بین شرایط موجود با شرایط پیش‌بینی شده را جبران نمود. البته باید توجه داشت که گاهی در طی مراحل فرایند کنترل مدیر متوجه می‌شود که برنامه‌ریزی انجام شده اشتباه بوده است و در این مرحله دست به اصلاح برنامه می‌زند. باید توجه داشت که تشویق‌ها و تنبیه‌های مدیران در سازمان باید جهت‌گیری اصلاحی داشته و در جهت بهبود عملکرد کارکنان باشد و از جهت‌گیری معجزگرایانه و امثال آن باید اجتناب نمود.

باتوجه به مباحث مطرح شده در یک تقسیم‌بندی کلی، انواع کنترل در اسلام را به شکل ذیل

می‌توان تقسیم‌بندی کرد:

شکل ۱. انواع نظارت و کنترل (مؤلفین)

باید توجه داشت که این میزان تأکید بر نظارت و کنترل به معنای افراط و زیاده‌روی در کنترل و نظارت نیست، بلکه به معنای دقت در این امر مهم است که به درستی انجام پذیرد و نقاط قوت و ضعف نیروها، برنامه‌ها، عملیات و نتایج، به خوبی و دقیق استخراج شود. پژوهش‌های صورت گرفته پیشین در قالب جدول ۱ نمایش داده شده است.

جدول ۱. پیشینه پژوهش

ردیف	مشخصات اثر	عنوان اثر	قالب	نتایج
۱	ابروش ۱۳۹۱	بررسی سازوکارهای نظام کنترل تعاملی در سیره امام علی علیه السلام	مقاله	سازوکارهای غیررسمی کنترل تعاملی عبارتند از: امر به معروف و نهی از منکر، کسب اطلاعات از مجاری غیررسمی و آموزش سرمایه‌های انسانی در خارج از تعاملات سازمانی. امام علی علیه السلام برخی از سازوکارهای غیررسمی کنترل تعاملی را برای جبران نواقص کنترل رسمی در سازمان به کار می‌گرفت.
۲	وروایی ۱۳۹۰	بررسی عوامل مؤثر بر تخلفات انضباطی شایع بین کارکنان ناجا و راهکارهای مدیریت انتظامی آن	مقاله	در بخش کنترل و نظارت در مدیریت اسلامی اصلی‌ترین روش‌های نظارت و جلوگیری از تخلفات در محیط‌های سازمانی و اداری ارشاد گفتاری و کرداری، تشویق افراد وظیفه‌شناس، تنبیه افراد خطاکار و بی‌توجه به وظایف، خودکنترلی و تقواست و اصل امر به معروف و نهی از منکر به اصلاح جامعه و جلوگیری از تخلف می‌انجامد.
۳	جاسبی ۱۳۷۱	نظارت و کنترل سازمانی از دیدگاه اسلام	مقاله	از نظر اسلام کنترل و نظارت وظیفه و تکلیف شرعی هر مسلمانی است که در قالب فریضه امر به معروف و نهی از منکر تجلی یافته است. نظارت همگانی یا همان امر به معروف و نهی از منکر تا حدی مهم است که در قرآن کریم آیات متعددی به این امر اختصاص یافته است.
۴	حامدینیا ۱۳۹۱	فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر در سازمان	مقاله	امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک راهکار و تعدیل‌دهنده و تنظیم‌بخش برنامه‌هاست و خلأیی که در تمامی ارگان‌ها و نهادها و تشکیلات اجتماعی احساس شده با اجرا و عملیاتی کردن امر به معروف و نهی از منکر تضمین‌کننده یک مسیر امن و سالم به دور از مشکلات موجود و چالش‌های فعلی است.
۵	جوان آراسته ۱۳۹۲	نظارت همگانی و متقابل در نظام اسلامی (تحلیل اصل هشتم قانون اساسی)	مقاله	مستندات و دلایل فراوانی برای تأسیس نهادی قانونی از منظر سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و نظارت نسبت به دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر وجود دارد، چنین نهادی باید دارای جایگاه قانونی و پایگاه مردمی شایسته در کشور، مستقل و غیروابسته به دولت باشد.
۶	پوریانی ۱۳۸۴	کنترل (نظارت) اجتماعی در پیشگیری و حفاظت اجتماعی	مقاله	در جامعه دینی نه تنها مردم بر یکدیگر نظارت می‌کنند، بلکه مردم بر کار مسئولین نیز نظارت داشته و در واقع با اهرم امر به معروف و نهی از منکر مانع از کج‌روی مسئولین و آحاد جامعه می‌شوند.
۷	ایرانشاهی و منصور نژاد ۱۳۹۳	ارائه مدل بهبود کنترل سازمانی با بهره‌گیری از امر به معروف و نهی از منکر	مقاله	امر به معروف و نهی از منکر از دستورات مهم اجتماعی اسلام است که به‌نوعی باعث کنترل اجتماع توسط خود افراد در جامعه می‌شود و اگر همین رفتار در سازمان پیاده شود، موجب بروز کنترل‌های میان رفتاری توسط اعضای سازمان به عنوان یک جامعه کوچک می‌شود.
۸	اکبری دستک ۱۳۹۴	شیوه‌های علمی و اثربخش پلیس در اجرای فریضه امر به معروف و نهی از منکر	مقاله	امام حسین علیه السلام مصداق اتم و اکمل عمل به امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد. کارکردهای این دو فرع از فروع اسلام به شرح ذیل است: کارکرد تربیتی و اخلاقی، کارکرد سیاسی و امنیتی و کارکرد اقتصادی، مدیریتی و عمرانی و پیامدهای عدم عمل به آن عبارتند از: پیامدهای معنوی و اخروی، سلطه و حاکمیت ناهلان و نامحرمان، سقوط فرهنگی و انحطاط فرهنگی، اجتماعی و نفی هویت انسانی و حیات حقیقی.

ادامه جدول ۱. پیشینه پژوهش

ردیف	مشخصات اثر	عنوان اثر	قالب	نتایج
۹	جعفرزاده درزی ۱۳۸۹	نقش مردم در حکومت از نظر امام علی علیه‌السلام	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	کارآیی نظارت بعد از گزینش صحیح کارگزاران و پرداخت حقوق کافی می‌باشد. نظارت به دو شکل درونی و بیرونی بوده و این دو مکمل هم می‌باشند و عناصر نظارت بیرونی عبارتند از: ۱. نظارت عام تحت عنوان امر به معروف و نهی از منکر و نصیحت امام مسلمین ۲. نظارت خاص.
۱۰	دقیقی روچی ۱۳۹۴	پیاده‌سازی خودکنترلی در سازمان با رویکرد مدیریت اسلامی	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	نویسنده در رابطه با مدیریت و خودکنترلی در سازمان با رویکرد مدیریت اسلامی در سازمان بیمه ملت دست به تحقیق زده و پس از استخراج شاخصه‌های خودکنترلی از طریق مصاحبه اقدام به طراحی پرسشنامه نموده و سپس پاسخ‌های آن را تحلیل کرده است.
۱۱	شریف‌زاده و ادبی فیروزجایی ۱۳۸۷	اثر نظارت و بازرسی در استقرار و تقویت فرهنگ پاسخگویی	مقاله	نویسندگان در مدل تحلیلی تحقیق خود در بخش نظارت و بازرسی به نظارت همگانی و در بخش پاسخگویی به پاسخگویی سیاسی اشاره نموده‌اند که مضامینی نزدیک به امر به معروف و نهی از منکر دارد.
۱۲	اعرابی و فرقانی اله‌آبادی ۱۳۸۸	طراحی الگوی کنترل راهبردی در سازمان‌های صنعتی دفاعی	مقاله	سه معیار پویایی، گستردگی و سطح منابع در دسترس سه متغیر تأثیرگذار بر سازمان‌های دفاعی است
۱۳	یوسفیان ۱۳۹۵	ارائه الگوی نظارت و کنترل راهبردی در راستای نظام‌سازی اسلامی در مؤسسات آموزش عالی	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	مضامین استخراج‌شده از قرآن کریم در سه بعد ذیل: ویژگی‌های فردی: توکل‌گرایی، عدالت‌طلبی و تسلیم امر الهی بودن ویژگی‌های اجتماعی: حق‌مدار، بصیرت اجتماعی، شایسته‌سالاری و شفافیت ویژگی‌های حاکمیتی: راهبردمحوری، حفظ منافع، عدالت‌محوری، سلامت عمومی، آزادی‌محوری و نظارت‌محوری
۱۴	معمارزاده و همکاران ۱۳۹۳	طراحی مدل کنترل راهبرد تحقق اهداف سند چشم‌انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران	مقاله	لزوم چهارگونه کنترل شامل بنیادی انعطاف‌گرا، بنیادی انسان‌گرا، تدریجی مأموریت‌گرا و تدریجی فرایندگرا جهت کنترل راهبردی تحقق اهداف سند چشم‌انداز که هریک از این کنترل‌ها نیز دارای ارتباط متقابل با یکدیگر هستند.

در جمع‌بندی پیشینه پژوهش باید اذعان داشت که علی‌رغم موارد متعددی که تحت عنوان پیشینه پژوهش بیان شده است، تاکنون هیچ اثری در رابطه با کنترل از نظر امام علی علیه‌السلام نگاشته نشده است و اکثر کارهای صورت‌پذیرفته بر یک بعد کنترل اسلامی مانند امر به معروف و نهی از منکر یا خودکنترلی تمرکز کرده‌اند. لذا جای خالی کاری پژوهشی که کنترل اسلامی را با کاوش در نهج‌البلاغه و غررالحکم و دررالکلم مورد مذاقه قرار دهد، احساس می‌شود.

روش پژوهش

انتخاب روش تحقیق اغلب اختیاری نیست، ماهیت موضوع تحقیق، سؤالات و اهداف آن و درجات آزادی در مداخله و کنترل عوامل مؤثر بر پدیده، موضوعات مهمی هستند که پارادایم، راهبرد و روش تحقیق مناسب را مشخص و تعیین می‌کنند. تحقیق حاضر از نگاه جهت‌گیری، تحقیقی بنیادی است. تحقیق از این نظر بنیادی است که ما را به سمت کشف مدلی نو در یک زمینه علمی از مبانی دینی هدایت می‌کند.

به‌طور کلی، سه رویکرد عمده برای پژوهش وجود دارد: ۱. کیفی، ۲. کمی و ۳. آمیخته. بی‌تردید این سه رویکرد آن‌چنان‌که در ابتدا به‌نظر می‌آیند، کاملاً مستقل و مجزا از هم نیستند. نباید رویکردهای کمی و کیفی را به‌صورت کاملاً متباین، مخالف و متضاد دید، بلکه این دو، نشانگر دو طرف یک طیف هستند؛ یک پژوهش می‌تواند گرایش به رویکرد کیفی یا بالعکس کمی داشته باشد؛ رویکرد آمیخته در وسط این طیف قرار می‌گیرد؛ چراکه مشتمل بر عناصر هر دو رویکرد دیگر است (کرسول، ۲۰۱۳: ۳۱ - ۳۲). جدول ذیل بیانگر تفاوت‌های روش‌شناسی‌های کمی و کیفی است.

جدول ۲. تفاوت‌های پارادایمی روش‌شناسی‌های کمی و کیفی (محمدپور، ۱۳۹۰: ۲۵)

ابعاد پارادایمی	روش‌شناسی کمی	روش‌شناسی کیفی
پارادایم‌های حامی	اثبات‌گرایی، پسااثبات‌گرایی، تجربه‌گرایی منطقی	تفسیرگرایی، برساخت‌گرایی، طبیعی‌گرایی؛
ماهیت انسان	موجودی عقلانی، قابل کشف، پیش‌بینی‌پذیر، قابل کنترل و دارای ماهیت جهان‌شمول	موجودی خلاق، معناساز، غیرمترقبه، قابل کاوش، به‌سختی کنترل‌پذیر و دارای ماهیت خاص
ماهیت واقعیت	هستی‌های ازپیش‌تعیین‌شده، فرازمان و مکان، ثابت و عینی	واقعیت‌های درحال‌شدن، بسترمند، متغیر و سیال، ذهنی، ذاتاً بامعنا، عمیق و ارزش‌گرا
هدف تحقیق	کشف قواعد ازپیش‌موجود و جهان‌شمول جهت پیش‌بینی و کنترل بر محیط	فهم و درک الگومندی رفتارها و کنش‌ها براساس بسترهای خاص
ماهیت ارزش‌ها	ارزش‌ها به‌مثابه اموری متافیزیک و مرتبط با عقل سلیم، در تقابل با روش علمی	ارزش‌ها به‌مثابه اموری ذاتی و طبیعی، در امتداد و بنیان روش علمی، ارزش‌محور

باتوجه‌به توضیحات بیان‌شده پژوهش حاضر، پژوهشی کیفی می‌باشد؛ چراکه در استخراج مضامین از دیدگاه امیرالمؤمنین علیه‌السلام روشی کیفی را درپیش گرفته و از رویکرد تفسیری

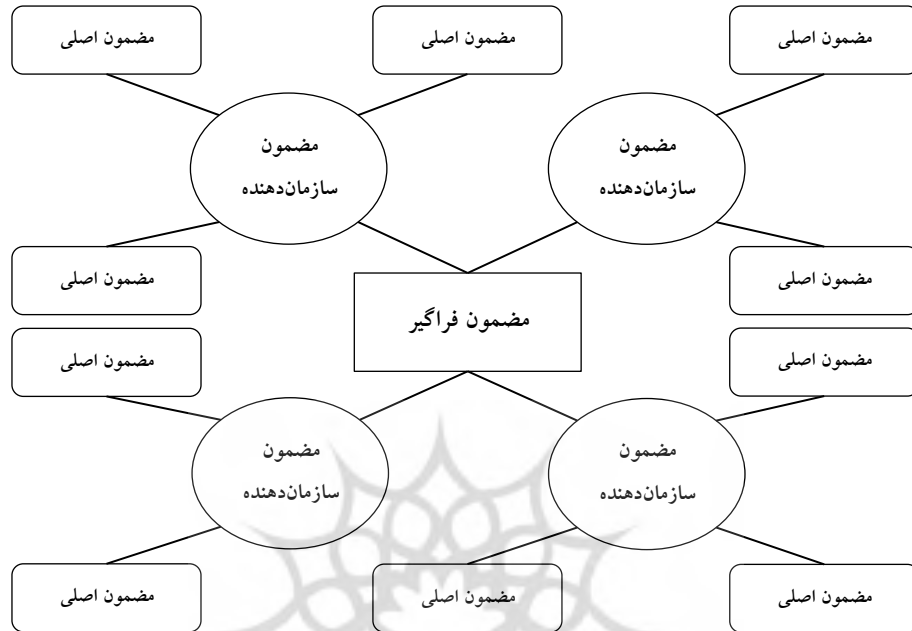
تبعیت می‌کند. پژوهش حاضر از نوع اکتشافی است و درزمره پژوهش‌های تک‌مقطعی قرار می‌گیرد و با توجه به اینکه از جزء به کل رسیده‌ایم، رویکرد این پژوهش استقرایی است. همان‌طور که پژوهش کیفی مبانی فلسفی مختلفی دارد، مسیرهای مختلفی نیز برای انجام آن وجود دارد. انتخاب مسیر پژوهش، راهی را که از آن طریق، پژوهشگر به جمع‌آوری داده‌ها می‌پردازد، تحت تأثیر قرار می‌دهد (دانایی‌فرد و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۷). این پژوهش از راهبرد تحلیل مضمون استفاده می‌کند.

تحلیل مضمون روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). مضمون یا تم، بیانگر چیز مهمی در داده‌ها در رابطه با سؤالات تحقیق است، آنچه اهمیت دارد معنا و مفهوم مضمون است. بنابراین، قضاوت محقق در رابطه با اینکه مضمون چیست؟ کاملاً ضروری است. پژوهشگر باید تا حدودی منعطف باشد، زیرا تبعیت صرف از قواعد در این خصوص کاربردی ندارد (سلطانی و خانی، ۱۳۹۵: ۱۲۱).

از تحلیل مضمون می‌توان به خوبی برای شناخت الگوهای موجود در داده‌های کیفی استفاده کرد. قالب مضامین، فهرستی از مضامین را به صورت سلسله‌مراتبی نشان می‌دهد. شبکه مضامین نیز ارتباط میان مضامین را در نگاره‌هایی شبیه تارنما نشان می‌دهد (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۱).

در نهایت، شبکه مضامین براساس یک رویه مشخص، مضامین زیر را نظام‌مند می‌کند: الف) مضامین اصلی^۱ (کدها و نکات کلیدی موجود در متن)، ب) مضامین سازمان‌دهنده^۲ (مقولات به دست آمده از ترکیب و تلخیص مضامین اصلی)، ج) مضامین فراگیر^۳ (مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به عنوان یک کل) سپس این مضامین به صورت نقشه‌های شبکه وب رسم می‌شوند که در آن مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آنها مانند نگاره زیر نشان داده می‌شود (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۷۰).

1 - Basic Themes
2 - Organizing Themes
3 - Global Themes

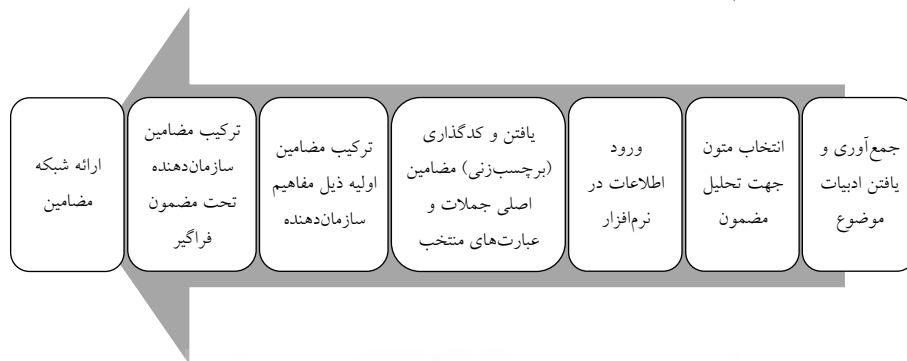

شکل ۳. ارتباط شبکه‌ای انواع مضامین با یکدیگر (سلطانی و خانی، ۱۳۹۵: ۱۲۲)

باید دقت شود که تحلیل داده‌ها به نحوی انجام شود که کلیت و یکپارچگی آنها دچار اختلال نشده و به صورت یک کل و در ارتباط با هم، مورد بررسی قرار گیرد. در اینجا، تجزیه و تفکیک داده‌ها به مفهوم تکه تکه کردن مفاهیم نباید وجود داشته باشد و به جای آن باید داده‌های به دست آمده باز و گسترده شده و مورد بررسی قرار گیرند (هایسنر^۱، ۱۹۹۹).

برای انجام نظام مند مراحل تحلیل مضمون از نرم افزار MAXQDA نسخه ۱۰ استفاده شد. برای استفاده از این نرم افزار که یک نرم افزار تحلیل کیفی است، دلایل مختلفی وجود داشت که برخی از آنها عبارتند از: الف) هماهنگی این نرم افزار با زبان فارسی، ب) محیط کار ساده، ج) سهولت کار، د) محیط جذاب و کاربر پسند، ه) قابلیت سازماندهی مضامین و مطالب گسترده و و) در دسترس بودن نسخه معتبر در داخل کشور.

فرایند کلی انجام این پژوهش را می‌توان در شکل ذیل مشاهده نمود.

شکل ۴. مراحل پژوهش

یافته‌های پژوهش

در کدگذاری اولیه بیش از ۲۸۰۰ مضمون اولیه از متن نهج البلاغه و غررالحکم و دررالکلم در رابطه با کنترل استخراج شد که پس از بازخوانی‌های مکرر توسط محقق این تعداد به ۲۷۱۸ مورد، کاهش یافت. از این تعداد ۱۰۸۸ مورد مربوط به نهج البلاغه، ۹۸۷ مورد مربوط به جلد اول غررالحکم و دررالکلم و ۶۴۳ مورد مربوط به جلد دوم غررالحکم و دررالکلم است.

نمونه‌ای از مضامین استخراج شده از متن در دو جدول ذیل که خروجی نرم‌افزار می‌باشد، قابل

مشاهده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۳. مضمون فراگیر تشویق و تنبیه

منبع	مضمون	عبارت
نهج‌البلاغه، نامه ۴۶	تشویق و تنبیه/ اصول کلی/ تقدم مدارا بر درشتی	در آنجا که مدارا کردن بهتر است، مدارا کن و در جایی که جز با درشتی کار انجام نگیرد، درشتی کن!
غررالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۹۶	تشویق و تنبیه/ اصول کلی/ تقدم مدارا بر درشتی/ تقدم گفتار نیک و عمل زیبا بر جنگ	به‌صلاح آوردن و اصلاح دشمنان با گفتار نیک و کردار زیبا، آسان‌تر است از برخورد و پیروزشدن بر آنها به وسیله پیکارهای مصیبت‌بار.
غررالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۹۶	تشویق و تنبیه/ اصول کلی/ تقدم مدارا بر درشتی/ گرفتن دشمن به وسیله فضل	دراختیار گرفتن دشمن و تسلیم شدنش به وسیله بخشش و احسان یکی از دو پیروزی است (یعنی همیشه نباید بر دشمن با جنگ پیروز شد).
غررالحکم و دررالکلم، ج ۱: ۵۷۶	تشویق و تنبیه/ اصول کلی/ راغب‌کننده به نیکی و دورکننده از زشتی/ ایجاد رغبت به کار نیک	کمی شکر و سپاسگزاری، موجب بی‌رغبتی و بی‌اعتنایی در انجام کار نیک می‌شود
نهج‌البلاغه، نامه ۵۳	تشویق و تنبیه/ اصول کلی/ راغب‌کننده به نیکی و دورکننده از زشتی/ تشویق نیکوکار و پشیمانی بدکار	هرگز نیکو کار و بدکار در نظرت یکسان نباشند، زیرا نیکوکاران در نیکوکاری بی‌رغبت، و بدکاران در بد کاری تشویق می‌گردند، پس هرکدام از آنان را براساس کردارشان پاداش ده!
نهج‌البلاغه، حکمت ۱۷۷	تشویق و تنبیه/ اصول کلی/ راغب‌کننده به نیکی و دورکننده از زشتی/ تشویق نیکوکار و پشیمانی بدکار	بدکار را با پاداش دادن به نیکوکار آزار ده
نهج‌البلاغه، خطبه ۱۴۴	تشویق و تنبیه/ اصول کلی/ مشخص بودن علت تشویق و تنبیه	بلکه خواست آنان را آزمایش کند، تا کدام یک، اعمال نیکو انجام می‌دهد و پاداش برابر نیکوکاری و کیفر مکافات درخور بدی‌ها باشد.
غررالحکم و دررالکلم، ج ۱: ۵۰۷	تشویق و تنبیه/ اصول کلی/ مشخص بودن علت تشویق و تنبیه	هر چیزی را سبب و وسیله‌ای است
نهج‌البلاغه، خطبه ۱۰۷	تشویق و تنبیه/ اصول کلی/ مشخص بودن علت تشویق و تنبیه	سرانجام سوزش سینه‌ام با مقاومت و حملات دلاورانه شما، تسکین یافت که دیدم شامیان را هزیمت دادید و صف‌های آنان را درهم شکستید.
نهج‌البلاغه، نامه ۲	تشویق و تنبیه/ اصول کلی/ مشخص بودن علت تشویق و تنبیه	خداوند شما مردم کوفه را از سوی اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم پاداش نیکو دهد، بهترین پاداشی که به بندگان فرمانبردار، و سپاس‌گزاران نعمتش عطا می‌فرماید، زیرا شما دعوت ما را شنیدید و اطاعت کردید، به جنگ فراخوانده شدید و بسیج گشتید.
نهج‌البلاغه، خطبه ۱۱۸	تشویق و تنبیه/ اصول کلی/ مشخص بودن علت تشویق و تنبیه	شما باران حق و برادران دینی من می‌باشید، در روز جنگ چون سپهر محافظ دورکننده ضربت‌ها و در خلوت‌ها محرم اسرار منید، با کمک شما پشت‌کنندگان به حق را می‌گویم و به راه می‌آورم و فرمانبرداری استقبال‌کنندگان را امیدوارم، پس مرا، با خیرخواهی خالصانه و سالم از هرگونه شک و تردید، یاری کنید
نهج‌البلاغه، نامه ۵۳	تشویق و تنبیه/ اصول کلی/ مشخص بودن علت تشویق و تنبیه/ برشمردن کارهای مهم	کارهای مهمی که انجام داده‌اند. برای شما

ادامه جدول ۳. مضمون فراگیر تشویق و تنبیه

منبع	مضمون	عبارت
نهج البلاغه، خطبه ۸۵	تشویق و تنبیه / اصول کلی / انذار و تبشیر در کنار هم	سوق دهنده‌ای که تا صحنه رستاخیز او را می‌کشاند و شهادی که بر اعمال او گواهی می‌دهد. در بهشت، درجاتی از یکدیگر برتر و جایگاه‌هایی گوناگون و متفاوت وجود دارد.
نهج البلاغه، خطبه ۱۰۹	تشویق و تنبیه / اصول کلی / انذار و تبشیر در کنار هم	با بشارت‌ها مردم را به سوی بهشت فراخواند و از آتش جهنم پرهیز داد.
نهج البلاغه، خطبه ۱۲۴	تشویق و تنبیه / اصول کلی / انذار و تبشیر در کنار هم	در فرار از جنگ، خشم و غضب الهی و ذلت همیشگی و ننگ جاویدان قرار دارد، فرارکننده بر عمر خود نمی‌افزاید و بین خود و روز مرگش مانعی ایجاد نخواهد کرد. کیست که شتابان و بانشاط با جهاد خویش به سوی خدا حرکت کند؟
نهج البلاغه، خطبه ۱۱۴	تشویق و تنبیه / اصول کلی / انذار و تبشیر در کنار هم	چیزی بدتر از شر و بدی نیست جز کيفر و عذاب آن و چیزی نیکوتر از خیر و نیکی وجود ندارد، جز پاداش آن.
نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲	تشویق و تنبیه / تشویق / تناسب پاداش با عملکرد	همان اندازه که آزمایش ساده بود، پاداش نیز سبک‌تر می‌شد.
نهج البلاغه، حکمت ۳۴۷	تشویق و تنبیه / تشویق / تناسب پاداش با عملکرد	ستودن بیش از آنچه که سزاوار است، نوعی چاپلوسی و کم‌تر از آن، درماندگی یا حسادت است
نهج البلاغه، نامه ۵۳	تشویق و تنبیه / تشویق / تناسب پاداش با عملکرد / برآوردن آرزوها	پس آرزوهای سپاهیان را بر آور
نهج البلاغه، خطبه ۱۰۷	تشویق و تنبیه / تشویق / شفاهی	سر انجام سوزش سینه‌ام با مقاومت و حملات دل‌آورانه شما تسکین یافت که دیدم شامیان را هزیمت دادید و صف‌های آنان را درهم شکستید.
نهج البلاغه، نامه ۲	تشویق و تنبیه / تشویق / شفاهی	خداوند شما مردم کوفه را از سوی اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم پاداش نیکو دهد، بهترین پاداشی که به بندگان فرمانبردار، و سپاس‌گزاران نعمتش عطا می‌فرماید، زیرا شما دعوت ما را شنیدید و اطاعت کردید، به جنگ فرا خوانده شدید و بسج گشتید.
نهج البلاغه، نامه ۵۳	تشویق و تنبیه / تشویق / شفاهی / ستایش مستمر	همواره از آنان ستایش کن
غرالحکم و درر الکلم، ج ۱: ۳۵	تشویق و تنبیه / تشویق / عدم تأخیر در تشویق	رسم بزرگان نیست که انعام و بخشش را به تأخیر اندازند.
غرالحکم و درر الکلم، ج ۲: ۱۰۱	تشویق و تنبیه / تبشیر / بخشش / پوزش خواهی (عذرخواهی) / عذرپذیری / بهره‌مندی از برادری	عذرخواهی مردم را بپذیر تا از برادری آنها بهره‌مند شوی
غرالحکم و درر الکلم، ج ۲: ۱۰۱	تشویق و تنبیه / تبشیر / بخشش / پوزش خواهی (عذرخواهی) / عذرپذیری / دلیل عقل و خرد	معذور داشتن (و عذر پذیرفتن) دلیل بر عقل و خرد است.
غرالحکم و درر الکلم، ج ۲: ۱۰۱	تشویق و تنبیه / تبشیر / بخشش / پوزش خواهی (عذرخواهی) / عذرپذیری / دلیل عقل و خرد	عاقل‌ترین مردم کسی است که بیشتر عذر مردم را بپذیرد.

ادامه جدول ۳. مضمون فراگیر تشویق و تنبیه

منبع	مضمون	عبارت
غررالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۱۰۱	تشویق و تنبیه / تنبیه / بخشش / پوزش‌خواهی (عذرخواهی) / خطای / عذرپذیری / وجوب عذرپذیری پس از عذرخواهی	عذرخواهی عذرپذیری را واجب سازد.
غررالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۱۰۱	تشویق و تنبیه / تنبیه / بخشش / پوزش‌خواهی (عذرخواهی) / خطای / اقرار عذرخواهی است.	اقرار و اعتراف به گناه عذرخواهی است.
نهج‌البلاغه، نامه ۵۳	تشویق و تنبیه / تنبیه / بخشش / روحیه بخشش و تساهل نسبت به عامه	اگر گناهی از آنان سر می‌زند یا علت‌هایی بر آنان عارض می‌شود، یا خواسته و ناخواسته، اشتباهی مرتکب می‌گردند، آنان را ببخشای و بر آنان آسان گیر، آن‌گونه که دوست داری خدا تو را ببخشاید و بر تو آسان گیرد.
نهج‌البلاغه، خطبه ۴۴	تشویق و تنبیه / تنبیه / بخشش / مهلت برای نیکوکار	اگر مردانه ایستاده بود همان مقدار که داشت از او می‌پذیرفتیم و تا هنگام قدرت و توانایی به او مهلت می‌دادیم.
نهج‌البلاغه، خطبه ۱۲۲	تشویق و تنبیه / تنبیه / بخشش / گذشت از خطایان تنها پس از تسلیم	سیاست استعماری قرآن بر سر نیزه‌کردن
غررالحکم و دررالکلم، ج ۱: ۴۱۸	تشویق و تنبیه / تنبیه / بخشش / گذشت در صورت عدم زبان به دین و حکومت اسلامی	از بدی بگذر در جایی که شکست و رخنه‌ای در دین، یا سستی و وهنی در نظام حکومت اسلام، به‌وجود نیاید.
غررالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۱۳۲	تشویق و تنبیه / تنبیه / بخشش / گذشت از آنچه علنی نشده	بگذر از آنچه در باره آن علنی چیزی به تو نگفته‌اند و محملی ندارد.
غررالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۱۳۴	تشویق و تنبیه / تنبیه / بخشش / پشیمان نشدن از عفو	زنها که پشیمان نشوی بر عفو و گذشتی که کرده‌ای!
غررالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۱۳۲	تشویق و تنبیه / تنبیه / بخشش / گذشت از لغزش	از لغزش در گذر و حلا را (تا آنجا که مقدور است) دفع کن.
نهج‌البلاغه، نامه ۲۹	تشویق و تنبیه / تنبیه / بخشش / بخشیدن پشیمانان	با این همه جرم شما را عفو کردم و شمشیر از فراریان برداشتم و استقبال‌کنندگان را پذیرفتم و از گناه شما چشم پوشیدم.
نهج‌البلاغه، خطبه ۱۹۲	تشویق و تنبیه / تنبیه / ویژگی‌ها / پرهیز از تعجیل در عقوبت	پس، خدا را! خدا را! از تعجیل در عقوبت و کیفر سرکشی و ستم برحذر باشید.
غررالحکم و دررالکلم، ج ۱: ۳۵	تشویق و تنبیه / تنبیه / ویژگی‌ها / پرهیز از تعجیل در عقوبت	به‌عقب‌انداختن کیفر نشانه کمال حلم و بردباری است.
غررالحکم و دررالکلم، ج ۱: ۵۲۰	تشویق و تنبیه / تنبیه / ویژگی‌ها / پرهیز از تعجیل در عقوبت	شتاب‌زده کاری را مکن و در کیفر دادن تاجایی که توسعه و راه فراری از آن داری عجله مکن که این کار (یعنی عجله در کیفر) دین را ناتوان و ضعیف گرداند و دگرگونی‌ها را نزدیک کند.

ادامه جدول ۳. مضمون فراگیر تشویق و تنبیه

عبارت	مضمون	منبع
برخی از مردم به سرعت به سوی حق پیش می‌روند که اهل نجاتند و بعضی به‌کندی می‌روند و امیدوارند و دیگری کوتاهی می‌کند و در آتش جهنم گرفتار است.	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ ویژگی ها/ توجه به اقتضائات افراد	نهج البلاغه، خطبه ۱۶
بعد از من با خوارج نبرد نکنید، زیرا کسی که در جستجوی حق بوده و خطا کرد، مانند کسی نیست که طالب باطل بوده و آن را یافته است.	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ ویژگی ها/ توجه به اقتضائات افراد/ تفکیک گمراه‌شده از گمراه‌کننده	نهج البلاغه، خطبه ۶۱
بد کیفر دادن، از زشتی پیروزی است	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ ویژگی ها/ عدم بد کیفر دادن	غرالحکم و درر الکلم، ج ۱: ۱۸۴
خدمتکار خود را بزین هرگاه که نافرمانی خدا کرد و از او در گذر هر گاه که تو را نافرمانی کرد.	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ ویژگی ها/ تنبیه در نافرمانی خدا و گذشت در نافرمانی خود	غرالحکم و درر الکلم، ج ۱: ۳۱۸
هنگامی که عقوبت کنی نرم‌خوبی کن	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ ویژگی ها/ نرم‌خوبی در عقوبت	غرالحکم و درر الکلم، ج ۱: ۴۸۰
زنها که شادمان نشوی بر کیفر دادنی که انجام داده‌ای.	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ ویژگی ها/ عدم شادمانی بر مجازات	غرالحکم و درر الکلم، ج ۲: ۱۳۴
شتاب کردن در انتقام، بزرگترین گناهان است.	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ ویژگی ها/ عدم شتاب در تنبیه	غرالحکم و درر الکلم، ج ۲: ۱۳۳
همانا کسانی با من بیعت کرده‌اند که با ابابکر و عمر و عثمان، با همان شرایط بیعت کردند، پس آن که در بیعت حضور داشت نمی‌تواند خلیفه‌ای دیگر انتخاب کند و آن کس که غایب بود نمی‌تواند بیعت مردم را نپذیرد	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ ویژگی ها/ اتمام حجت پیش از تنبیه	نهج البلاغه، نامه ۶
مبادا کینه آنان پیش از آنکه آنان را به راه هدایت فراخوانید و درهای عذر را بر آنان ببندید شما را به جنگ وا دارد.	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ ویژگی ها/ اتمام حجت پیش از تنبیه	نهج البلاغه، نامه ۱۲
آنان که با گرفتن حقوق کافی در اصلاح خود بیشتر می‌کوشند و با بی‌نیازی، دست به اموال بیت‌المال نمی‌زنند و اتمام حجتی است بر آنان اگر فرمانت را نپذیرند یا در امانت تو خیانت کنند.	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ ویژگی ها/ اتمام حجت پیش از تنبیه	نهج البلاغه، نامه ۵۳
برای پیروی از فرامین این عهدنامه‌ای که برای تو نوشته‌ام، و با آن حجت را بر تو تمام کرده‌ام	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ ویژگی ها/ اتمام حجت پیش از تنبیه	نهج البلاغه، نامه ۵۳
بباید تا مردم مدینه کسی بین من و شما داوری کنند، آنان که نه از من طرفداری کرده و نه به یاری شما برخاسته، سپس هرکدام به اندازه جرمی که در آن حادثه داشته است، مسئولیت آن را بپذیرا باشد.	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ ویژگی ها/ اتمام حجت پیش از تنبیه	نهج البلاغه، نامه ۵۴
ما هم به درخواست آنان پاسخ دادیم و آنچه را خواستند زود پذیرفتیم، تا حجت را بر آنان تمام کنیم و راه عذرخواهی را ببندیم.	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ ویژگی ها/ اتمام حجت پیش از تنبیه	نهج البلاغه، نامه ۵۸
سوگند به خدا، گردایی برای آنان به‌وجود آورم که جز من کسی نتواند آن را چاره سازد.	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ تنبیه سخت/ برخورد قاطع با تخلفات	نهج البلاغه، خطبه ۱۰

ادامه جدول ۳. مضمون فراگیر تشویق و تنبیه

منبع	مضمون	عبارت
نهج‌البلاغه، خطبه ۲۲	تشویق و تنبیه / تنبیه / تنبیه سخت / دعوت به قوانین و در صورت سرپیچی مجازات	همانا من به کتاب خدا و فرمانش در باره ناکتین خشنودم. اما اگر از آن سرباز زدند، با شمشیر تیز پاسخ آنها را خواهم داد.
نهج‌البلاغه، خطبه ۱۰۵	تشویق و تنبیه / تنبیه / تنبیه سخت / تنبیه سخت برای مجرمان	جاری ساختن حدود الهی بر مجرمان
نهج‌البلاغه، نامه ۵۸	تشویق و تنبیه / تنبیه / تنبیه سخت / تنبیه سخت برای مجرمان	پس آنگاه که دندان جنگ در ما و آنان فرو رفت و چنگال آن سخت کارگر افتاد، به دعوت ما (صلح و گفتگو) گردن نهاند و بر آنچه آنان را خواندیم، پاسخ دادند.
نهج‌البلاغه، نامه ۴۶	تشویق و تنبیه / تنبیه / تنبیه سخت / عنداللزوم برخورد سخت	در آنجا که مدارا کردن بهتر است مدارا کن و در جایی که جز با درشتی کار انجام نگیرد، درشتی کن.
نهج‌البلاغه، خطبه ۴۳	تشویق و تنبیه / تنبیه / تنبیه سخت / عنداللزوم برخورد سخت / و حذفی آخرین راهکار	من بارها جنگ با معاویه را بررسی کرده‌ام و پشت و روی آن را سنجیده، دیدم راهی جز پیکار، یا کافر شدن نسبت به آنچه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم آورده، باقی نمانده است.
نهج‌البلاغه، نامه ۵۳	تشویق و تنبیه / تنبیه / تنبیه سخت / مصادیق تنبیه سخت / بدنامی	او را با تازیانه کیفر کن و آنچه از اموال که در اختیار دارد از او باز پس گیر، سپس او را خوار دار و خیانتکار بشمار، و طوق بدنامی به گردنش بیفکن.
نهج‌البلاغه، نامه ۵۳	تشویق و تنبیه / تنبیه / تنبیه سخت / مصادیق تنبیه سخت / جزء خیانتکاران	او را با تازیانه کیفر کن و آنچه از اموال که در اختیار دارد از او باز پس گیر، سپس او را خوار دار و خیانتکار بشمار، و طوق بدنامی به گردنش بیفکن.
نهج‌البلاغه، نامه ۵۳	تشویق و تنبیه / تنبیه / تنبیه سخت / مصادیق تنبیه سخت / خواری	او را با تازیانه کیفر کن و آنچه از اموال که در اختیار دارد از او باز پس گیر، سپس او را خوار دار و خیانتکار بشمار، و طوق بدنامی به گردنش بیفکن.
نهج‌البلاغه، نامه ۵۳	تشویق و تنبیه / تنبیه / تنبیه سخت / مصادیق تنبیه سخت / گرفتن اختیارات	او را با تازیانه کیفر کن و آنچه از اموال که در اختیار دارد از او باز پس گیر، سپس او را خوار دار و خیانتکار بشمار، و طوق بدنامی به گردنش بیفکن.
نهج‌البلاغه، نامه ۵۳	تشویق و تنبیه / تنبیه / تنبیه سخت / مصادیق تنبیه سخت / تازیانه	او را با تازیانه کیفر کن و آنچه از اموال که در اختیار دارد از او باز پس گیر، سپس او را خوار دار و خیانتکار بشمار، و طوق بدنامی به گردنش بیفکن.
نهج‌البلاغه، خطبه ۶۹	تشویق و تنبیه / تنبیه / تنبیه / توبیخ شفاهی	چه مقدار با شما کوفیان مدارا کنم؟ چونان مدارا کردن با شتران نوباری که از سنگینی بار، پشتشان زخم شده است و مانند وصله زدن جامه فرسوده‌ای که هرگاه از جانی آن را بدوزند، از سوی دیگر پاره می‌گردد.
نهج‌البلاغه، خطبه ۷۱	تشویق و تنبیه / تنبیه / تنبیه / توبیخ شفاهی	همانا شما به زن بارداری می‌مانید که در آخرین روزهای بارداری جنین خود را سقط کند و سرپرستش بمیرد و زمانی طولانی بی‌شوهر ماند و میراث او را خویشاوندان دور غارت کنند.

ادامه جدول ۳. مضمون فراگیر تشویق و تنبیه

منبع	مضمون	عبارت
نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی	مردم کوفه! چرا شما را پیکرهای بی‌روح و روح‌های بدون جسد می‌نگرم؟ چرا شما را عبادت‌کنندگانی بدون صلاحیت و بازرگانانی بدون سود و تجارت و بیدارانی خفته و حاضرانی غایب از صحنه، بینندگان نابینا، شنوندگانی کر و سخنگویانی لال، مشاهده می‌کنم؟
نهج البلاغه، خطبه ۱۸۰	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی	ای مردمی که هرگاه فرمان دادم اطاعت نکردید و هر زمان شما را دعوت کردم پاسخ ندادید.
نهج البلاغه، نامه ۳	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی	ای شریح! اندیشه کن که آن خانه را با مال دیگران یا با پول حرام نخریده باشی که آنگاه خانه دنیا و آخرت را از دست داده‌ای.
نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ استفاده از صنایع ادبی در تذکر	مردم کوفه! چرا شما را پیکرهای بی‌روح و روح‌های بدون جسد می‌نگرم؟ چرا شما را عبادت‌کنندگانی بدون صلاحیت و بازرگانانی بدون سود و تجارت و بیدارانی خفته و حاضرانی غایب از صحنه، بینندگان نابینا، شنوندگانی کر، و سخنگویانی لال، مشاهده می‌کنم؟
نهج البلاغه، خطبه ۱۳۱	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ استفاده از صنایع ادبی در تذکر	من شما را به سوی حق می‌کشانم، اما چونان بزغاله‌هایی که از غرش شیر فرار کنند می‌گریزید.
غرالحکم و دررالکلم، ج ۴: ۴۰۹	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ سودمندی	گاه است که سرزنش، کارگر و سودمند باشد.
غرالحکم و دررالکلم، ج ۴: ۴۰۸	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ ملامت/ زیاده روی/ طعناجت	زیاده‌روی در ملامت و سرزنش، آتش لجاجت را برافروزد.
غرالحکم و دررالکلم، ج ۴: ۲۷۰	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ عدم فحش	به‌راستی که فحش و فحش‌کاری از خلق و خوی اسلام نیست.
غرالحکم و دررالکلم، ج ۴: ۲۷۰	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ عدم فحش	بپرهیز از فحش در گفتار و دروغ که این دو، گوینده را عیبناک گردانند.
غرالحکم و دررالکلم، ج ۴: ۲۷۰	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ عدم فحش	انسان کریم و بزرگوار هیچگاه فحش ندهد.
غرالحکم و دررالکلم، ج ۴: ۲۷۰	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ عدم فحش	کسی که فحش دهد، بیماری حسودان خود را شفا دهد (و آنها را خوشحال کند).
غرالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۷۷	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ عتاب/ پیامد متضاد عتاب: محبت عاقل و دشمنی جاهل	نادان را عتاب نکن که دشمنت گردد و عاقل و دانا را عتاب کن تا دوستت بدارد.
غرالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۷۶	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ عتاب/ عدم زیاده روی	هرگاه عتاب و سرزنش کنی (راهی را برای آشتی) باقی بگذار (و) مبالغه در ملامت مکن.
غرالحکم و دررالکلم، ج ۴: ۱۰۱	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ عتاب/ عدم زیاده روی	دوست خود را سرزنش و سرکوفت نزن و عذرش را بپذیر اگرچه دروغ باشد و پاسخ او را اگرچه از روی قدرت و توانایی و به سود تو باشد، واگذار.

ادامه جدول ۳. مضمون فراگیر تشویق و تنبیه

منبع	مضمون	عبارت
غرالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۴۰۸	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ عتاب/ عدم زیاده‌روی/ سبک شدن عتاب	زنهار بپرهیز از این که عتاب و سرزنش را تکرار کنی که این کار شخص نکوهش شده را بر گناه حریص گرداند، و عتاب و سرزنش را سبک و بی‌ارزش کند.
غرالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۴۰۸	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ عتاب/ عدم زیاده روی/ حریص شدن بر گناه	زنهار بپرهیز از این که عتاب و سرزنش را تکرار کنی که این کار شخص نکوهش شده را بر گناه حریص گرداند و عتاب و سرزنش را سبک و بی‌ارزش کند.
غرالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۷۷	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ عتاب/ عدم زیاده‌روی/ عتاب زیاد به بار آورنده کینه	عتاب و سرزنش را بسیار مکن که کینه به‌بار آورد و به دشمنی بینجامد.
غرالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۷۷	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ عتاب/ عدم زیاده‌روی/ عتاب زیاد نشان بدگمانی	عتاب بسیار از بدگمانی و شک انسان خبر می‌دهد.
غرالحکم و دررالکلم، ج ۲: ۷۶	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ شفاهی/ عتاب/ حیات دوستی	عتاب، وسیله حیات دوستی است.
نهج البلاغه، نامه ۶۱	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ کتبی	تو در آنجا پالی شده‌ای که دشمنان تو از آن بگذرند و بر دوستانت تهاجم آورند، نه قدرتی داری که با تو نبرد کنند و نه هیبتی داری که از تو بترسند و بگریزند، نه مرزی را می‌توانی حفظ کنی و نه شوکت دشمن را می‌توانی درهم بشکنی، نه نیازهای مردم دیارت را کفایت می‌کنی و نه امام خود را راضی نگه می‌داری.
نهج البلاغه، نامه ۷۱	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ کتبی	اگر آنچه به من گزارش رسیده، درست باشد، شتر خانه‌ات و بند کفش تو، از تو با ارزش‌تر است.
نهج البلاغه، خطبه ۹۱	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ عملی/ خطا کار	تا آنکه پس از توبه، او را از بهشت به سوی زمین فرستاد، تا با نسل خود زمین را آباد کند.
نهج البلاغه، نامه ۵۳	تشویق و تنبیه/ تنبیه/ توبیخ عملی/ خطا کار	کسی که پس از منع تو احتکار کند، او را کیفر ده تا عبرت دیگران شود، اما در کیفر او اسراف نکن.

جدول ۴. مضمون فراگیر آفات کنترل

منبع	مضمون	عبارت
نهج البلاغه، خطبه ۱۴۰	آفات کنترل/ ردائل اخلاقی/ عیبجویی	پس هرکدام از شما که به عیب کسی آگاه است، به خاطر آنچه که از عیب خود می‌داند باید از عیب جویی دیگران خود داری کند.
نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶	آفات کنترل/ ردائل اخلاقی/ عیبجویی	ای مردم! خوشا به حال کسی که عیب‌شناسی نفس، او را از عیب‌جویی دیگران باز دارد.
نهج البلاغه، نامه ۵۳	آفات کنترل/ ردائل اخلاقی/ عیبجویی	از رعیت، آنان را که عیب‌جو ترند از خود دور کن.
نهج البلاغه، خطبه ۱۵۱	آفات کنترل/ ردائل اخلاقی/ ستمگری	بر خدا، ستم‌دیده وارد شوید نه ستمگر.
نهج البلاغه، نامه ۵۳	آفات کنترل/ ردائل اخلاقی/ تکبر	اگر با مقام و قدرتی که داری، دچار تکبر یا خودبزرگ‌بینی شدی به بزرگی حکومت پروردگار که برتر از تو است بنگر که تو را از آن سرکشی نجات می‌دهد و تندروری تو را فرو می‌نشاند و عقل و اندیشه‌ات را به جایگاه اصلی باز می‌گرداند.
نهج البلاغه، نامه ۵۳	آفات کنترل/ خون ناحق	از خونریزی بپرهیز و از خون ناحق پروا کن که هیچ چیز همانند خون ناحق کیفر الهی را نزدیک و مجازات را بزرگ نمی‌کند.
نهج البلاغه، نامه ۵۳	آفات کنترل/ پنهان‌بودن مدیر از مردم	هیچ‌گاه خود را فراوان از مردم پنهان مدار که پنهان‌بودن رهبران، نمونه‌ای از تنگ‌خویی و کم‌اطلاعی در امور جامعه می‌باشد.
نهج البلاغه، نامه ۵۳	آفات کنترل/ پنهان‌بودن مدیر از مردم/ علت بی‌اطلاعی از مسائل	پنهان‌شدن از رعیت، زمامداران را از دانستن آنچه بر آنان پوشیده است باز می‌دارد.
نهج البلاغه، نامه ۵۳	آفات کنترل/ فراموشی ریزه کاریها	هرگز انجام کارهای فراوان و مهم عذری برای ترک مسئولیت‌های کوچک‌تر نخواهد بود
نهج البلاغه، نامه ۵۳	آفات کنترل/ اسراف در کیفر	اما در کیفر او اسراف نکن.
نهج البلاغه، نامه ۱۸	آفات کنترل/ بدرفتاری	بدرفتاری تو را با قبیله «بنی تمیم» و خشونت با آنها را به من گزارش دادند.
نهج البلاغه، نامه ۱۸	آفات کنترل/ بدرفتاری/ تداوم رعب و وحشت	بدان، که بصره امروز جایگاه شیطان و کشتزار فتنه‌هاست. با مردم آن به نیکی رفتار کن و گره وحشت را از دل‌های آنان بگشا.
نهج البلاغه، نامه ۱۸	آفات کنترل/ بدرفتاری/ خشونت	بدرفتاری تو را با قبیله «بنی تمیم» و خشونت با آنها را به من گزارش دادند.
نهج البلاغه، خطبه ۱۴۱	آفات کنترل/ دامن زدن به شایعات	ای مردم! آن کس که از برادرش، اطمینان و استقامت در دین و درستی راه و رسم را سراغ دارد، باید به گفته مردم در باره او گوش ندهد.
نهج البلاغه، نامه ۶۹	آفات کنترل/ دامن زدن به شایعات/ بازگویی هرچه شنیده	هرچه شنیدی بازگو مکن که نشانه دروغ‌گویی است.
نهج البلاغه، نامه ۶۹	آفات کنترل/ دامن زدن به شایعات/ بازگویی هر چه شنیده	هر خبری را دروغ مپندار که نشانه نادانی است
نهج البلاغه، خطبه ۱۴۱	آفات کنترل/ دامن زدن به شایعات/ بازگویی هرچه شنیده	پرسیدند، معنای آن چیست؟ امام علیه‌السلام انگشتان خود را میان چشم و گوش گذاشت و فرمود: باطل آن است که بگویی «شنیدم» و حق آن است که بگویی «دیدم»
نهج البلاغه، خطبه ۱۴۱	آفات کنترل/ غیبت	ای مردم! آن کس که از برادرش، اطمینان و استقامت در دین و درستی راه و رسم را سراغ دارد، باید به گفته مردم در باره او گوش ندهد.

پس از دسته‌بندي اوليه، اين مضامين در قالب ۱۳۳ مضمون اصلي جاي گرفتند. در گام بعدي اين ۱۳۳ مضمون اصلي ذيل ۳۸ مضمون سازمان‌دهنده دسته‌بندي شدند. ۳۸ مضمون سازمان‌دهنده در نهايت ذيل ۸ مضمون فراگير دسته‌بندي شدند. جدول ذيل نشان‌دهنده ۳۸ مضمون سازمان‌دهنده و ۸ مضمون فراگير مي‌باشد.

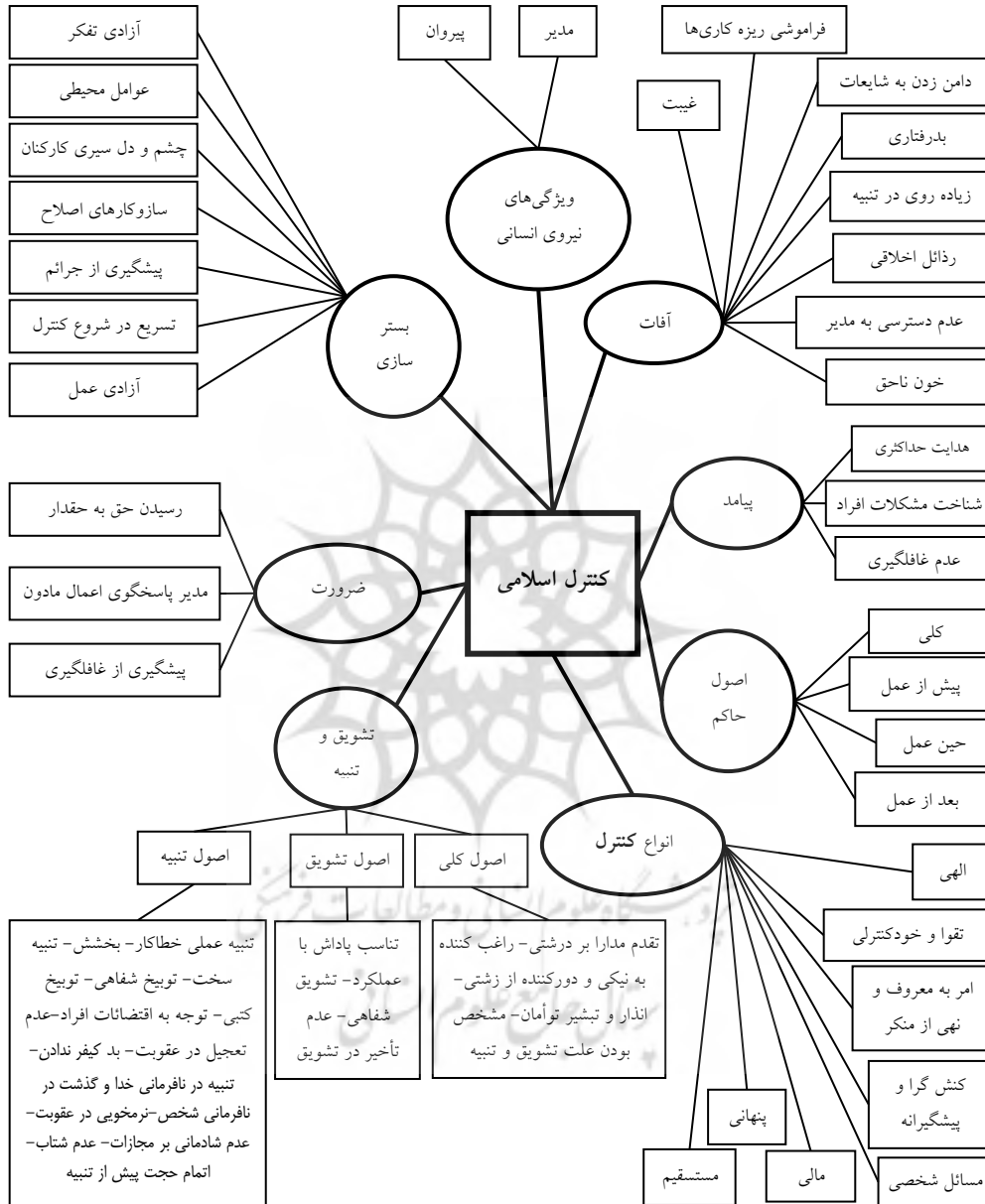
جدول ۵: مضامين سازمان‌دهنده و فراگير

مضامين فراگير	مضامين سازمان‌دهنده	ردیف
ضرورت كنترل	رسيدن حق به حق‌دار	۱
	مدير پاسخگوي اعمال مادون	۲
	پيشگيري از غافل‌گيري	۳
اصول حاكم بر كنترل	اصول كلي	۴
	پيش از عمل	۵
	حين عمل	۶
	پس از عمل	۷
بسترسازي	پيشگيري از گردهم‌آيي اشرار	۸
	عوامل محيطي	۹
	آزادي تفكر	۱۰
	آزادي عمل	۱۱
	روزي فراوان براي كاركنان دولت	۱۲
	تسريع در شروع كنترل	۱۳
	ايجاد سازوكار كنترل و اصلاح	۱۴
پيامد	شناسايي مشكلات افراد	۱۵
	هدايت و اصلاح حداكثري	۱۶
	عدم غافل‌گيري	۱۷
آفات كنترل	رذائل اخلاقي	۱۸
	ريخته‌شدن خون ناحق	۱۹
	پنهان‌بودن مدير از مردم	۲۰
	فراموشي ريزه‌كاري‌ها	۲۱
	اسراف در كيفر	۲۲
	بدرفتاري	۲۳
	دامن‌زدن به شايعات	۲۴
	غيبت	۲۵

ادامه جدول ۵: مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	ردیف
انواع کنترل	کنترل مالی	۲۶
	تقوا و خودکنترلی	۲۷
	کنترل پنهانی	۲۸
	امر به معروف و نهی از منکر	۲۹
	کنترل الهی	۳۰
	کنترل مستقیم	۳۱
	کنترل در مسائل شخصی	۳۲
	کنترل کنش‌گرا و پیش‌گیرانه	۳۳
تنبیه و تشویق	تشویق	۳۴
	تنبیه	۳۵
	اصول کلی	۳۶
ویژگی‌های نیروی انسانی	ویژگی‌های مدیر	۳۷
	ویژگی‌های پیروان (کارکنان)	۳۸

در گام آخر ۸ مضمون فراگیر تحت موضوع اصلی تحقیق که «کنترل» می‌باشند، طبق شکل ذیل شکل گرفتند و نهایتاً شبکه مضامین نهایی کار به شکل ذیل استخراج شد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

منابع دینی گران‌سنگی در اختیار ما مسلمانان خصوصاً شیعیان وجود دارد که متأسفانه تا به امروز، بهره‌برداری لازم از آنها صورت نگرفته است، از جمله این کتاب‌ها دو کتاب نهج‌البلاغه و غررالحکم و دررالکلم می‌باشد که در بردارنده سخنان مولای متقیان علی علیه‌السلام است. در پژوهش حاضر برای استخراج ابعاد مختلف کنترل به این دو کتاب ارزشمند مراجعه شد.

پس از مطالعه کامل و مرور چندباره این آثار در مجموع ۲۷۱۸ مضمون اولیه استخراج شد که در نهایت در قالب ۳۸ مضمون سازمان‌دهنده و ۸ مضمون فراگیر دسته‌بندی شدند. یافته‌های تحقیق حاضر، بیانگر آن است که در دیدگاه امام علی علیه‌السلام کنترل علاوه بر ضروری بودن، بسیار گسترده نیز می‌باشد و شامل تمامی مراحل برنامه‌ریزی، اجرا و ارزیابی می‌شود تا جایی که برای هر یک از مراحل پیش از عمل، حین عمل و پس از عمل اصولی قابل استخراج است. همچنین برای کنترل صحیح باید بستر مناسب آن فراهم باشد و تا بستر مناسب فراهم نشود، کنترل بهره‌وری کامل خود را نخواهد داشت. از سوی دیگر، در کنترل هر یک از مدیر و پیروان (کارکنان) باید دارای ویژگی‌هایی باشند و از برخی ویژگی‌ها نیز مبری باشند تا کنترل را به درستی انجام دهند. در صورت نبود این ویژگی‌ها کنترل با آفاتی مانند بدرفتاری، غیبت، گسترش شایعات و ... روبه‌رو خواهد شد. همچنین کنترل دارای انواع متعددی است که از خودکنترلی و کنترل در مسائل شخصی گرفته تا کنترل پنهان، کنترل مالی و کنترل اجتماعی را دربر می‌گیرد. همچنین نکته مهمی که نباید مورد غفلت واقع شود، تشویق و تنبیه صحیح بعد از کنترل است تا به وسیله آن نیروها به انجام کارهای مثبت تشویق و از انجام کارهای منفی دور شوند که در این زمینه نیز حضرت امیر علیه‌السلام رهنمودهای فراوانی را عرضه داشته‌اند.

به پژوهشگران پیشنهاد می‌شود با توجه به اینکه پژوهش‌های بسیار اندکی در زمینه کنترل از دیدگاه اسلامی صورت پذیرفته است، نسبت به انجام کارهای پژوهشی متعدد در ابعاد گوناگون کنترل در منابع دینی همت بگمارند. از جمله کارهایی که در این زمینه می‌توان انجام داد کار روی انواع کنترل در فرهنگ اسلامی و ارتباط هر کدام از آنها با یکدیگر است. از سوی دیگر به مدیران اجرایی مسلمان پیشنهاد می‌شود که به مطالعه این پژوهش و پژوهش‌های مشابه پرداخته و با کمک پژوهشگران این حوزه مبادرت به پیاده‌سازی این الگوها در سازمان‌های خود نمایند. به‌طورمثال،

مدیران اجرایی می‌توانند اصول حاکم بر تشویق و تنبیه را در تشویق و تنبیهات سازمانی لحاظ نمایند و یا اصول حاکم بر مراحل مختلف کنترل را در کنترل‌های خود لحاظ نمایند و یا بایدها و نبایدهای مدیران و پیروان را شاخص‌هایی برای انتخاب مدیران و استخدام کارکنان قرار دهند. همچنین مدیران می‌توانند موارد بسترساز را جهت انجام بهتر کنترل در سازمان تأمین نمایند تا امر کنترل بهتر صورت پذیرد.

منابع فارسی

- قرآن کریم، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، انتشارات به نشر: مشهد مقدس
- سید رضی (۱۳۷۹). ترجمه نهج البلاغه امام علی علیه السلام، ترجمه محمد دشتی، انتشارات مشهور: قم
- آقایپروز، علی؛ خدمتی، ابوطالب؛ شفیعی، عباس و بهشتی‌نژاد، سید محمود (۱۳۹۲)، مدیریت در اسلام، قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- آمدی، عبدالواحد تمیمی (۱۳۷۹). ترجمه غررالحکم و دررالکلم، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی: تهران
- ابروش، رضا (۱۳۹۱)، بررسی سازوکارهای نظام کنترل تعاملی در سیره امام علی علیه‌السلام، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال دوم، شماره ۵: ۱۰۵ - ۱۲۸.
- اعرابی، سیدمحمد و فرقانی اله‌آبادی، محمدعلی (۱۳۸۸)، طراحی الگوی کنترل راهبردی در سازمان‌های صنعتی دفاعی، مطالعات مدیریت بهبود و تحول، شماره ۶۰: ۹ - ۲۲.
- اکبری دستک، فیض‌الله (۱۳۹۴)، شیوه‌های علمی و اثربخش پلیس در اجرای فریضه امر به معروف و نهی از منکر، بصیرت و تربیت اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۳۳: ۱ - ۳۱.
- الوانی، سیدمهدی (۱۳۸۹)، مدیریت عمومی، تهران: نشر نی.
- ایران‌شاهی، مجید و منصورنژاد، عباس (۱۳۹۳)، ارائه مدل بهبود کنترل سازمانی با بهره‌گیری از امر به معروف و نهی از منکر، همایش بین‌المللی مدیریت.
- پوریانی، محمدحسین (۱۳۸۴)، کنترل (نظارت) اجتماعی در پیشگیری و حفاظت اجتماعی، پژوهش‌های مدیریت راهبردی، شماره ۳۴: ۸۰ - ۹۳.
- جاسبی، عبدالله (۱۳۷۱)، نظارت و کنترل سازمانی از دیدگاه اسلام، مدیریت دولتی، شماره ۱۸: ۳۸ - ۵۹.
- جعفرزاده درزی، حسن (۱۳۸۹)، نقش مردم در حکومت از نظر امام علی علیه‌السلام، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم حدیث.
- جوان آراسته، حسین (۱۳۹۲)، نظارت همگانی و متقابل در نظام اسلامی (تحلیل اصل هشتم قانون اساسی)، مطالعات انقلاب اسلامی، سال نهم، شماره ۳۴: ۱۲۹ - ۱۴۴.

- حامدنی، حسین (۱۳۹۱)، فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر در سازمان (۱)، نخل شهادت، سال هشتم، شماره ۱۷: ۲۰۹ - ۲۲۰.
- دانایی فرد، حسن؛ الوانی، سیدمهدی و آذر، عادل (۱۳۸۳)، روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع، تهران: انتشارات صفار.
- دقیقی روچی، مریم (۱۳۹۴)، پیاده‌سازی خودکنترلی در سازمان با رویکرد مدیریت اسلامی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور واحد تهران غرب، دانشکده مدیریت و حسابداری.
- رضاییان، علی (۱۳۸۳)، مبانی سازمان و مدیریت، تهران: انتشارات سمت.
- سجادی، سیدعلی (۱۳۸۵)، خودکنترلی در نظام کنترل و نظارت اسلامی (با نگاهی بر جایگاه خودکنترلی در نظریه‌های مدیریت)، فصلنامه اندیشه صادق، شماره ۲۳: ۳ - ۱۶.
- سلطانی، محمدرضا و خانی، علی (۱۳۹۵)، استخراج معیارهای ارزیابی عملکرد دستگاه‌های فرهنگی مبتنی بر انتظارات و مطالبات مقام معظم رهبری، فصلنامه مدیریت اسلامی، سال بیست‌وچهارم، شماره ۲: ۱۰۵ - ۱۳۳.
- شریف‌زاده، فتاح و ادبی فیروزجایی، علی (۱۳۸۷)، مقاله اثر نظارت و بازرسی در استقرار و تقویت فرهنگ پاسخگویی، مطالعات مدیریت بهبود و تحول، شماره ۵۸: ۱۲۷ - ۱۴۲.
- طاهری، حبیب‌اله (۱۳۸۴)، نظارت (اصولی از اصول مدیریت) از دیدگاه قرآن و سنت، فرهنگ مدیریت، سال سوم، شماره دهم: ۸۷ - ۱۰۲.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی ابوالحسن و شیخ‌زاده محمد (۱۳۹۰)، تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، دوفصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی، س پنجم، ش دوم: ۱۵۱ - ۱۹۸.
- فروزنده، لطف‌الله (۱۳۸۵)، نظارت و کنترل در مدیریت اسلامی، نشریه مجلس و پژوهش، سال ۱۳ شماره ۵۳: ۵۵ - ۸۶.
- فروزنده، لطف‌الله و جوکار، علی‌اکبر (۱۳۹۰)، مدیریت اسلامی و الگوهای آن، تهران: انتشارات پیام‌نور.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۰)، روش تحقیق کیفی ضد روش، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- معمارزاده، غلامرضا؛ نجف‌بیگی، رضا و تکه‌ئی عبدالقادر (۱۳۹۳)، طراحی مدل کنترل استراتژیک تحقق اهداف سند چشم‌انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه سیاست‌های راهبردی کلان، سال دوم، شماره ششم: ۱ - ۲۴.
- نایه، مهدی (۱۳۸۲)، نگاهی به مدیریت اسلامی، تهران: انستیتو ایزایران.
- وروایی، اکبر (۱۳۹۰)، بررسی عوامل مؤثر بر تخلفات انضباطی شایع بین کارکنان ناجا و راهکارهای مدیریت انتظامی آن، مطالعات مدیریت انتظامی، سال ششم، شماره ۳: ۴۳۵ - ۴۶۹.
- یوسفیان، صفورا (۱۳۹۵)، ارائه الگوی نظارت و کنترل راهبردی در راستای نظام سازی اسلامی در مؤسسات

آموزش عالی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته مدیریت سازمان‌های دولتی گرایش نظارت و برنامه‌ریزی، دانشگاه ایلام.

منابع انگلیسی

- Creswell, J. W. (2013). **Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches**. Los Angeles: Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2014). **Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches**. 4th ed. Los Angeles: Sage Publications.
- Hycner, R. H. (1999). **Some guidelines for the phenomenological analysis of interview data**. In A. Bryman & R. G. Burgess (Eds.), *Qualitative research* (Vol. 3, pp. 143-164). London: Sage.

